48. BETELKAPELLET I LILLSTRÖM

BETELKAPELLET [Bolby 1:95] är uppfört 1903 och har en i ursprungligt skick bevarad exteriör. Det är ett representativt exempel på de frikyrkobyggnader som väckelserörelserna lät bygga på landsbygden under slutet av 1800- och början av 1900-talet.

VÄRDERING:

Betelkapellet är en välbevarad frikyrkobyggnad.

BETELKAPELLET UPPFÖRT 1903.

49. HUMMELMORA

I HUMMELMORA ligger byns gårdar tätt samlade vid en skyddad vik kallad Gärdsviken. I början av 1900-talet bestod Hummelmora av fem gårdar. Flera av dessa har i dag förlorat sin gårdskaraktär eftersom huvuddelen av byns ekonomibyggnader numera är försvunna. De bevarade mangårdsbyggnaderna på gårdarna är dels äldre timrade boningshus, dels hus av villatyp från slutet av 1800- och början av 1900-talet. Några äldre sjöbodar finns inte bevarade.

Söder och nordväst om byn utbreder sig sommarbebyggelsen från 1900-talet. Den mest iögonenfallande sommarvillan ligger strax öster om byn. Den uppfördes i tegel av byggmästare Carl Zetterberg under tidigt 1900-tal och renoverades under 1920-talet. I dag är villan vitmålad.

År 1538 skrevs namnet Hummelmora som Humblemora. Efterleden -mora betyder våt äng i skärgårdstrakter och som namnet anger växte det förmodligen humle vid den våta ängen. På 1630-talet bestod Hummelmora av en ensamgård som förlänades till hovrådet Lars Cantersten. Gården erhöll sätesfrihet under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet. Var denna säterianläggning kan ha legat vet vi inte. Det är också möjligt att det aldrig funnits någon ståndsmässig byggnad. Under 1800-talet bestod byn av fem gårdar och minst lika många torp i närheten av bytomten.

VÄRDERING:

Med den bevarade bebyggelsen tätt samlad vid den skyddade viken har Hummelmora sin karaktär av skärgårdsby fortfarande i behåll. Emellertid är de flesta ekonomibyggnaderna numera försvunna. Bebyggelsens placering vid viken pekar på att fisket varit en väsentlig del av ekonomin och att åkerjorden spelade en mindre roll.

I HUMMELMORA LIGGER BEBYGGELSEN VÄL SAMLAD.

NORRVIKEN PÅ INGMARSÖ.

50. INGMARSÖ - HUSARÖ

INGMARSÖ OCH HUSARÖ med omgivande mindre öar tillhör mellanskärgårdens centrala delar. Landskapet karakteriseras av slätslipade bergsryggar, de högsta omkring 20–30 meter över havet, med insprängda låglänta marker. Dessa torrlades och kunde nyttjas till bete och odling först efter 1000-talet e Kr. Sålunda uppstod förutsättningen för en varaktig bosättning först under medeltiden. Inom området finns förutom många öar ett oräkneligt antal sund och vikar som mynnar ut i skyddade fjärdar. Den äldre bebyggelsen ligger insmugen i terrängen väl skyddad för hårda vindar och är i huvudsak från 1800-talet. Den ligger i stort sett kvar på

sina ursprungliga medeltida bebyggelselägen. Även om många av gårdarnas ekonomibyggnader försvunnit under 1900-talet så är Ingmarsö och Husarö by väl bevarade skärgårdsbyar med äldre karaktär. Hela området är av riksintresse för kulturmiljövården.

INGMARSÖ

Byn på Ingmarsö ligger väl samlad på en höjdsträckning mellan Norrviken och sjön Maren. Under medeltiden och fram till mitten av 1700-talet var Maren en mycket skyddad havsvik där byns båtar låg trygga i alla väder. I och med landhöjningen kom dock viken att bli en insjö utan farbar förbindelse med havet. Norrviken blev byns enda hamn. Den kallades tidigare för hemviken. Att fisket här tidigare varit den viktigaste näringen avspeglas i byns täta bebyggelse som ligger grupperad i närheten av hamnen. Vid stranden ligger bryggor.

Bybebyggelsen utgörs av rester efter de 16 gårdar som fanns här under mitten av 1800-talet och som sedan ökade i antal fram till 1900-talet. Många av gårdarnas ekonomibyggnader är numera försvunna men de många bostadshusen och de kvarvarande ekonomibyggnaderna ger ändå en mycket god bild av hur skärgårdsbyn bör ha sett ut vid sekelskiftet. Dagens grusvägar följer de tidigare stigarnas sträckningar och de små åkerytorna hålls delvis öppna.

Den tidigaste bosättningen bör ha legat mitt emot Skolan på Södergårds backe i vars närhet den tidigaste odlingsbara marken fanns. Redan under mitten av 1500-talet bestod byn på Ingmarsö av fyra gårdar som hette Södergård, Norregård, Västergård och Nästgård. Antalet gårdar ökades till sex under 1700-talet och som sagt till 16 fram till 1847 då byn genomförde Laga skiftet. Då dömdes tre av gårdarna att flytta från byn.

På gårdarna Södergård, Västergård och Norrgård finns flera välbevarade äldre byggnader från 1800-talet och möjligen tidigare. Den byggnad som bäst bevarat sin äldre karaktär är "Gammelstugan" (1) [1:21] på Västergården. Stugan är en knuttimrad enkelstuga med inredd vind. Den har en stående rödfärgad locklistpanel med vita och gröna snickerier. Ovanför ytterdörren finns ett solur snidat. Omkring stugan ligger en gammal trädgård med syrenhäckar. Även invändigt har Gammelstugan med sin spismur, spiskåpa och bakugn i storstugan och tegelkakelugn i kammaren en bevarad ålderdomlig karaktär. Till Västergården hör delvis tim-

"GAMMELSTUGAN" TILL VÄSTERGÅRDEN VISAR HUR BOSTADSHUSEN SÅG UT INNAN DE BYGGDES TILL MED GLASVERANDOR KRING SEKELSKIFTET.

MANGÅRDSBYGGNAD UPPFÖRD 1926 PÅ NORRGÅRDEN.

NORRGÅRDEN PÅ INGMARSÖ. HEMMANET ÄGS AV ÖSTERÅKERS KOMMUN.

HUSARÖ FRÅN VATTNET.

rade ekonomibyggnader uppförda under 1880-talet. Intill Gammelstugan ligger en numera förfallen mangårdsbyggnad som är en timrad och opanelad enkelstuga. I den finns en delvis bevarad väggmålning. Verandan med lövsågsarbeten står delvis kvar.

Norrgårdens (2) tre hemman, varav ett tillhör Österåkers kommun, har sina gårdskaraktärer från 1800-talet i behåll. Byggnaderna ligger på en höjdrygg delvis direkt på hälleberget. Två av mangårdsbyggnaderna är ursprungligen enkelstugor från 1800-talet som under 1900-talet delvis byggts om. Den tredje mangårdsbyggnaden uppfördes 1926. Ekonomibyggnaderna uppfördes under 1800-talet och 1900-talets början och är delvis timrade. En timrad svinstia från mitten av 1800-talet och ett torrdass från samma århundrade hör till de mer ovanliga bevarade byggnaderna. På Norrgårdens marker ligger även båtsmanstorpet nr 123 till Södra Roslagens 2:a kompani. Byggnaden, som är en moderniserad timrad enkelstuga med påbyggd glasveranda utefter långsidan, har helt förlorat sin torpkaraktär.

Södergården (3) [3:94] brukas än i dag som jordbruksgård. Den timrade mangårdsbyggnaden bebos året om och i uthusen står boskap.

På sydsidan av Ingmarsö växte under 1800-talets slut ett andra centrum fram. Här byggdes ångbåtsbrygga, affär och senare även telestation och post. År 1896 byggdes "affären på Söderholm" (4) [2:7] i två våningar. Den var då den största byggnaden på Ingmarsö med lanthandel i källarvåningen och bostad däröver. Intressant är att affären byggdes på en holme. Men med tanke på att de flesta kunderna kom med båt så måste det ha varit en bra placering. De som inte kom med båt roddes över

av handelsmannen. En tidigare handelsbod hade funnits i den lilla rödfärgade timrade stugan (5) [2:5] väster om ångbåtsbryggan. Den hade öppnats år 1887 av den unga flickan Frida Charlotta Carlström från Stockholm. Hon bodde i stugan och höll affär i det yttre utrymmet. År 1890 gifte hon sig med Viktor Andersson från Norrgården och tillsammans uppförde de den stora affären på Söderholmen. Den lilla stugan har sedan sekelskiftet 1900 använts som sommarbostad. Numera är affären inrymd i en byggnad från 1975 som ligger strax norr om Söderholmen. Vid viken står en något förfallen timrad sjöbod (6) som tillhör Norrgården och som ägs av Österåkers kommun. Sjöboden är Ingmarsös enda kvarvarande sjöbod från 1800-talet.

Mitt på ön uppfördes 1901 ett skolhus som än i dag används som skola. Tre år senare byggde Ingmarsö missionsförening ett missionshus (7) [3:22] strax intill. Missionshuset är välbevarat från byggnadstiden.

Under 1800-talet skedde en otrolig befolkningsökning som även inkluderade en stor inflyttning från närliggande öar och från kustområden längre bort som Åland och Livland i de Baltiska länderna. År 1800 bodde det 40 personer på Ingmarsö och år 1901 bestod befolkningen av 162 bofasta. Störst antal bofasta, 223 personer, fanns år 1910. Nya näringar som sjöfart, tegeltillverkning, sandfrakt, jordgubbsodling samt arbete åt sommargästerna gav då inkomster vid sidan om det försämrade fisket. En av gårdarna vid Norrviken, Josefineberg (8) [1:29], byggdes under 1920-talet om till pensionat. Huvudbyggnaden fick glasverandor och en tillbyggnad som matsal. Pensionatsverksamheten pågick i omkring 20 år, men fram till i dag har byggnaden bevarat sin karaktär av ett litet skärgårdspensionat.

SUNDSTRÖMSKA LOTSGÅRDEN PÅ HUSARÖ.

Under 1900-talet avfolkades Ingmarsö alltmer och en bottennotering nåddes år 1965 med 92 personer. Efter Skärgårdsutredningen inrättades ett statligt stöd för företagsverksamhet i Skärgården, vilket för Ingmarsö har resulterat i ett ökat antal fastboende till omkring 150 personer i dag. Jordbruk med boskapsskötsel bedrivs på två gårdar som håller den gamla kulturmarken öppen genom bete och foderodling. Numera finns på ön bland annat snickeri, båtvarv, plastindustri och växeln för Taxi-Stockholm.

När sommargästerna vid sekelskiftet började strömma ut i skärgården var det många skärgårdsbor som byggde lillstugor åt sig själva. På sommaren flyttade de till lillstugan och hyrde ut sina bostadshus till sommargästerna. De första fritidshusen på Ingmarsö byggdes först efter år 1920 och var av en enklare och mindre typ. De ligger strödda utefter stränderna. Udden Näsörn (9) [1:77] intill Norrviken, även kallad Beckmans udde eller Majorskans udde, styckades från Västergården år 1922. Här uppförde då Edvard Beckman ett prefabricerat hus, vilket var ovanligt för den tiden. Huset är ett enplanshus med inredd vind och veranda i söder. Även sjöstugan, båthuset, sjöboden, vedboden och hönshuset är bevarade sedan 1920-talet. Boendemöjligheterna för den växande familjen utökades 1938 med en gäststuga, källarstuga samt snickarbod. Denna fritidsbebyggelse är ett välbevarat exempel på mer välbärgade personers sommarnöjen på Ingmarsö.

Namnet Ingmarsö är känt i skriftliga källor från 1538 då det skrivs Ingemarsö. Det är lätt att förledas att tro att

BÅTHUS PÅ HUSARÖ.

namnet har anknytning till det fornnordiska mansnamnet Ingmar. Emellertid anser den senaste forskningen att namnet har sitt ursprung i den grunda skyddade vik som kallas Mar. I skärgården kallas alla grunda nästan avsnörda vikar för "mar", men maren på Ingmarsö bör ha legat ovanligt långt in i ön och namnet bör förstås utifrån beskrivningen in-mar-ö som sedan genom språkliga förändringar omvandlats till Ingmarsö.

Väster om Ingmarsö ligger Brottö som tidigare varit en egen ö. Där låg under 1500-talet en ensamgård. År 1900 fanns där tre gårdar. Namnet Brottö kan ha samband med det forntida ordet "bryte" som betydde förvaltare eller förvaltare av annans jord. Alternativt kan det härledas från det äldre ordet "bråt" i betydelsen röja, bryta. Under en kort period, från omkring år 1875 till 1900, tillverkades tegel vid tegelbruket Storsand på Brottö.

HUSARÖ

Ön Husarö ligger något längre ut mot gränsen till ytterskärgården. Trots detta ganska utsatta läge har Husarö varit bebott lika länge som kommunens inre öar. I vår äldsta seglingsbeskrivning genom skärgården från 1200-talet är namnet "Husarn" omnämnt. Namn som slutar på -arn anses betyda bergig holme eller befäst hus. Här borde det nog tyda på att ön var tidigt bebodd. Husarö bestod under medeltiden av flera holmar som gav ett skyddat sund mellan öarna. Bebyggelsen låg då och ligger även i dag på båda sidor om vad som varit sund, men som numera är sank mark.

I de tidigaste skrifterna från 1500-talet finns en gård upptagen på Husarö. Redan under tidigt 1600-tal stod här två gårdar, Västergården på Västerön och Östergården på Österön, sålunda på var sin sida om sundet. Från 1500-talet och framåt omnämns "styrmän" bosatta på

ön. "Styrmännen" fick skattelindring mot att de lotsade kronans skepp. Husarö blev senare officiell lotsplats från år 1740 fram till år 1912. Omkring ett 20-tal lotsar verkade här under segelsjöfartens storhetstid vid slutet av 1800-talet. Då livnärde sig ett 50-tal bofasta på lotsning, jakt, fiske, boskap och sjöfart. Lotsarna på Husarö lotsade söderut till Berghamn, en ö utanför Stavsnäs på Värmdö, och norrut till Furusund. Efter sekelskiftet motoriserades sjöfarten alltmer och strömmingsfisket minskade i betydelse, vilket innebar försämrade inkomstmöjligheter för Husaröborna. Några öbor provade då på intensiv jordgubbsodling. Det visade sig ge goda förtjänster och jordgubbsodlingen spred sig sedan till många närliggande öar. Sommargästerna sökte sig även hit ut men de var mer fåtaliga än i innerskärgården. Ett tjugotal familjer hyrde in sig hos skärgårdsborna år 1932. Först efter år 1950 började den första fritidsbebyggelsen uppföras. Under 1900-talet skedde en kontinuerlig avfolkning av fastboende och dödsstöten kom då skolan drogs in år 1957 med påföljd att kvarvarande barnfamiljer lämnade ön. Numera finns endast några enstaka bofasta på Husarö.

Vid hamnen ligger två äldre välbevarade timrade sjöbodar med svale, troligen uppförda under tidigt 1800-tal. Husarö bybebyggelse har en bevarad sekelskifteskaraktär. I en av de äldre gårdarnas mangårdsbyggnader finns ett lotsmuseum iordningställt. På lotsberget finns ristningar i form av initialer och andra svårtolkade ristningar.

TVÅ TIMRADE GAMLA SJÖBODAR PÅ HUSARÖ.

På ön Stora Jolpan vid Finnhamn, mellan Ingmarsö och Husarö, lät kolhandlaren Wilhelm Rönström år 1915 uppföra ett stort sommarhus och tjänstebostäderna Stenvillan och Sjövillan. År 1943 köpte Stockholms stad byggnaderna och drev där pensionatsverksamhet, men numera fungerar byggnaderna som vandrarhem i Svenska turistföreningens regi. Omkring år 1908 hade på ön uppförts en arrendegård.

VÄRDERING:

Hela området är av riksintresse för kulturmiljövården. Byarna på Ingmarsö och Husarö är skärgårdsbyar som har sina sekelskifteskaraktärer väl i behåll. Bebyggelsen är framförallt från 1800-talet och ligger tätt samlad vid varsin hemmavik. Många av mangårdsbyggnaderna fick omkring sekelskiftet de för skärgården typiska tillbyggda glasverandorna. Tyvärr har en stor del av gårdarnas ekonomibyggnader försvunnit. På Ingmarsö hålls den äldre åkermarken delvis öppen genom bete och foderodling medan den på Husarö håller på att växa igen.

"Gammelstugan" till Västergården på Ingmarsö är kanske kommunens bäst bevarade mindre mangårdsbyggnad från 1800-talet. Den visar hur bostadshusen i skärgården såg ut innan sekelskiftets tillbyggnader och glasverandor uppfördes. Stugan har sin äldre karaktär väl i behåll både ut- och invändigt. Missionshuset på Ingmarsö uppfört 1904 är välbevarat från byggnadstiden.

Vid bryggan på Husarö, som var en av skärgårdens mest betydande lotsstationer mellan 1740 och 1912, finns två välbevarade timrade sjöbodar från 1800-talet eller tidigare. På ön Stora Jolpan ligger ett stort sommarhus med fantastisk utsikt över havet uppfört 1915. Numera fungerar det som vandrarhem i Svenska turistföreningens regi och kallas för Finnhamn.